

УДК 343.54

Д. П. Євтєєва,
канд. юрид. наук, науковий
співробітник Науково-дослідного
інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка
В. В. Сташиса Національної академії
правових наук України, старший
викладач кафедри кримінально-
правових дисциплін Харківського
національного університету
імені В. Н. Каразіна

**ОСОБЛИВОСТІ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ
ЗЛІСНОГО НЕВИКОНАННЯ ОBOB'ЯЗКІВ ПО ДОГЛЯДУ
ЗА ДИТИНОЮ АБО ЗА ОСОБОЮ,
ЩОДО ЯКОЇ ВСТАНОВЛЕНА ОПІКА ЧИ ПІКЛУВАННЯ
(ст. 166 КК УКРАЇНИ)**

У статті розглядається зміст оціночних понять, закріплених у ст. 166 КК України. Сформульовано критерії злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або підопічним. Визначаються види тяжких наслідків. Проведено розмежування злочину, передбаченого ст. 166 КК, із суміжними складами.

Ключові слова: злочини у сфері сім'ї, злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або підопічним, тяжкі наслідки, ухилення батьків від утримання дітей.

Кримінальний кодекс України 2001 р. (далі – КК) забезпечує охорону відносин у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей від злочинних посягань. Низка суспільно небезпечних діянь, що вчиняються або можуть бути вчинені в цій сфері, визначено в КК кримінально караними. І хоча така охорона не має системного характеру – адже єдиного розділу, присвяченого цим злочинам, у КК не виділено, – все ж вона має важливе значення для нормального функціонування вказаних суспільних відносин. При цьому, оскільки норми Особливої частини КК, що передбачають відповідальність за злочини у сфері сімейно-опікунських відносин, є в основному бланкетними, законодавець має приділяти велику увагу формулюванням відпо-

відних положень, враховуючи при цьому особливості категоріально-понятійного апарату регулятивного законодавства.

Одним зі злочинів, що посягає на відносини у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей, є злочин, передбачений ст. 166 КК. Нормою цієї статті визначена кримінальна відповідальність за злісне невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що спричинило тяжкі наслідки.

Наведене визначення містить ознаки, які в основному характеризують об'єктивну сторону розглядуваного злочину. Певні з них викладені із застосуванням оціночних понять «злісне невиконання» та «тяжкі наслідки», що ускладнює сприйняття їх змісту на практиці. Також законодавець використовує формулювання «встановлені законом обов'язки по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування», що вимагає звернення до норм цивільного та сімейного законодавства для з'ясування змісту таких обов'язків.

Як відмічається у правовій доктрині, оціночні поняття суттєво ускладнюють застосування норм, в яких вони містяться, і сприяють допущенню помилок на практиці. Це пояснюється суб'єктивним моментом в їх застосуванні, оскільки зміст оціночного поняття значною мірою залежить від правосвідомості юриста, який застосовує положення закону. Водночас більшість учених підтримують думку, що слід прагнути до скорочення числа оціночних понять¹. Зокрема, при цьому можливо (за наявності доцільності) замінювати оціночні поняття на формально-визначені².

Тож виникає потреба здійснити аналіз деяких формулювань щодо опису об'єктивної сторони розглядуваного злочину з метою виявлення шляхів

---

¹ Фролов Е. А. Гарантии законности и оценочные понятия в уголовном праве / Е. А. Фролов, В. В. Питецкий // Советское государство и право. – 1979. – № 6. – С. 87–88; Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации : монография / Н. А. Беляев. – Ленинград : изд-во Ленинградск. ун-та, 1986. – 176 с. – С. 142.

² Фролов Е. А. Гарантии законности и оценочные понятия в уголовном праве. – С. 88.

подолання законодавчих ускладнень та напрацювання рекомендацій по застосуванню норми ст. 166 КК України.

Суспільно небезпечне діяння злочину, передбаченого ст. 166 КК, полягає у злісному невиконанні батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляді за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. Згідно з нормами Цивільного кодексу України (далі – ЦК) та Сімейного кодексу України (далі – СК) на батьків, опікунів та піклувальників покладено низку обов'язків особистого немайнового та майнового характеру щодо дітей або підопічних. Такі обов'язки встановлені в нормах СК (статті 150-157, 152, 247, 249, 255, 256-2, 256-6), ЦК (статті 55, 67, 69, 72), Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III (статті 8, 12), інших нормативно-правових актах³. Зокрема, відповідно до ст. 12 зазначеного Закону батьки або особи, які їх замінюють, мають право і зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці. Водночас поняття «обов'язки по догляді», наявне у ст. 166 КК, у регулятивному законодавстві не міститься. Натомість законодавець вживає поняття «обов'язки щодо виховання та розвитку». Тож виникає питання стосовно змісту поняття «обов'язки по догляді». Згідно з тлумачним словником «доглядати» означає пильнувати, слідкувати за чим-небудь з метою забезпечення нормального стану; піклуватися про кого-, що-небудь; забезпечувати необхідні умови комусь-чому⁴. Таким чином, на нашу думку, *догляд батьків, опікунів та піклувальників за дітьми або підопічними охоплює широке коло обов'язків по їх вихованню, фізичному, психічному, духовному, соціальному та інтелектуальному розвитку, забезпеченню нормальних умов*

---

³ Гардецький О. Застосування статті 166 Кримінального кодексу України. Деякі проблемні питання / О. Гардецький // Вісн. прокуратури. – 2003. – № 1 (19). – С. 25–27.

⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови. 250000 / [автор проекту та голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – С. 310.

для існування (харчування, одяг, побутові умови та ін.) відповідно до їх віку та стану здоров'я, піклуванню про їх здоров'я, нагляду за ними та забезпеченню їх від різноманітних негативних чинників, задоволенню принаймні основних їх потреб.

На переконання С. М. Морозюка, обов'язки батьків по догляду за дитиною мають виключно особистий немайновий характер, тож лише порушення норм, передбачених у п.п. 6, 7 ст. 150 СК України (тобто порушення заборони будь-яких видів експлуатації батьками своєї дитини та заборони фізичних покарань дитини, а також застосування батьками інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини) можуть спричинити тяжкі наслідки⁵. Проте, на наш погляд, порушення таких майнових обов'язків, як забезпечення дитини належним харчуванням, одягом, лікуванням, що спричинило тяжкі наслідки, також підпадає під ознаки норми ст. 166 КК України. У цьому контексті виникає питання щодо розмежування ухилення батьків від утримання дітей (ст. 164 КК) від злісного невиконання батьками обов'язків по догляду за своїми дітьми (ст. 166 КК). На нашу думку, утримання та догляд – це дві сторони турботи (піклування, дбання) про дитину. Утримання є матеріально-кількісним критерієм турботи, адже «утримувати» означає забезпечувати кого-небудь засобами до існування. Догляд, виходячи з вищезазначеної його характеристики, можна вважати якісною стороною турботи. Ці поняття є взаємопов'язаними, тому природно, що батьки, ухиляючись від утримання дитини, разом із тим не забезпечують їй належного догляду (не надаючи необхідного харчування, одягу, позбавляючи можливості оплатити лікування, необхідний відпочинок). Тож, вбачається, що конкуренція між цими нормами у певних випадках є неминучою. Зазначимо, що на практиці при настанні тяжких наслідків указані дії батьків доволі часто кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених ст. 164 та 166 КК України.

---

⁵ Морозюк С. М. Кримінально-правова характеристика злочинів проти інтересів сім'ї та підопічних (ст. ст. 164–169 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. М. Морозюк ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2012. – С. 111–113.

У кримінально-правовій літературі відмічається, що об'єктивна сторона розглядуваного злочину може виражатися у залишенні дітей без будь-якого нагляду на тривалий проміжок часу, безпідставному обмеженні дітей або підопічних у харчуванні, одязі, інших предметах першої необхідності; ненаданні грошового утримання; ухиленні від догляду і лікування, ухиленні від виховання дітей (незабезпечення відвідування ними школи, відсутність контролю за проведенням дозвілля), незабезпеченні потерпілому безпечних умов за місцем проживання або в іншому місці, штучному створенні незадовільних побутових умов тощо, що призвело до тяжких наслідків⁶. На наш погляд, до цих форм неможна відносити безпосереднє ненадання грошового утримання, що підпадає під ознаки злочину, передбаченого ст. 164 КК України.

На думку деяких учених, зазначений злочин може бути вчинений у формах як дії (неналежне виконання обов'язків), так і бездіяльності (невиконання цих обов'язків)⁷. На переконання ж інших авторів, – лише у формі бездіяльності⁸. Вбачається, слід приєднатися до останньої точки зору, адже законодавець у розглядуваній диспозиції прямо не передбачив не належного виконання обов'язків. Для порівняння у ст. 137 КК України, де встановлена кримінальна відповідальність за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей, безпосередньо вказані такі форми діяння, як невиконання або неналежне виконання. У цьому контексті О. І. Белова зауважує, що *неналежне* виконання обов'язків по догляду за дитиною (наприклад, застосування до неї фізичних покарань та інших видів покарань чи обмежень, що принижують гідність дитини) безпідставно залишилося поза ме-

---

⁶ Зінченко І. О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (аналіз законодавства і судової практики) : монографія / І. О. Зінченко. – Х. : Вапнярчук Н. М., 2007. – С. 56; Кримінальне право. Особлива частина : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – Луганськ : Елтон – 2, 2012. – Т. 1. – С. 302; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К. : Юридична думка, 2012. – С. 457.

⁷ Зінченко І. О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (аналіз законодавства і судової практики) : монографія. – С. 302.

⁸ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / відп. ред. С. С. Яценко. – К. : А.С.К., 2005. – С. 306; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – С. 457.

жами цього злочину, а тому зазначені дії мають бути включені до його складу⁹. З останньою позицією, вбачається, можна погодитися.

Цікаво, що в низці зарубіжних держав розглядуване діяння сформульоване через вказівку на невиконання окремих обов'язків (ст. 197 КК Австрії (залишення малолітнього), ст. 361 КК Ізраїлю (залишення дитини без нагляду або з метою її покинути). Проте запозичення такого підходу у вітчизняне законодавство уявляється недоцільним, оскільки низка суспільно небезпечних проявів невиконання батьківських або опікунських обов'язків не виправдано залишається поза межами КК.

Відповідно до розглядуваної норми невиконання обов'язків має бути *злісним*. На думку науковців та практичних працівників, злісність при невиконанні батьками обов'язків є оціночним поняттям і має визначатися судом у кожному окремому випадку¹⁰. До обставин, у яких виявляється злісний характер такого невиконання, у науковій літературі відносять, зокрема, його тривалість, систематичність, а також неодноразові звернення потерпілого, представників влади, освітніх, медичних та інших закладів, органів опіки та піклування, громадян з приводу неналежного виконання зазначених вище обов'язків, продовження ухилення після таких звернень¹¹. При цьому також мають значення способи ухилення, вплив на матеріальний стан дитини, мотиви, сімейний і матеріальний стан особи, яка ухиляється¹².

Разом із тим серед науковців та практичних працівників мають місце спори щодо притаманності ознаки злісності такому діянню, як одноразове,

---

⁹ Белова О. І. Кримінально-правова характеристика злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. І. Белова; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Х., 2006. – С. 98–99.

¹⁰ Белова О. І. Кримінально-правова характеристика злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 111–113.

¹¹ Зінченко І. О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (аналіз законодавства і судової практики) : монографія. – С. 56; Гардецький О. Застосування статті 166 Кримінального кодексу України. Деякі проблемні питання. – С. 25–27; Кримінальне право. Особлива частина : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – С. 303; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – С. 457.

¹² Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка]. – [2-е вид., перероб. та доп.]. – К. : Дакор, 2008. – С. 458.

тимчасове невиконання обов'язків по догляду за дитиною. Зокрема, деякі практичні працівники вважають, що таке діяння не є злісним і може бути лише підставою адміністративної відповідальності батьків або осіб, що їх замінюють¹³. Натомість у науковій літературі має місце позиція, за якою в деяких випадках злісним може бути визнане не лише тривале чи систематичне невиконання відповідних обов'язків, а й їх одноразове невиконання¹⁴. На практиці нерідко виникає ситуація, коли дитина через недогляд батьків випадає з вікна квартири багатоповерхового будинку, внаслідок чого настають тяжкі наслідки у вигляді тяжкого тілесного ушкодження або її смерті. У таких випадках органи внутрішніх справ зазвичай порушують кримінальні справи за ознаками ст. 166 КК¹⁵.

На нашу думку, одноразове нетривале невиконання обов'язків, навіть якщо воно спричинило тяжкі наслідки, не можна вважати злісним. Згідно з тлумачним словником української мови «злісний» – це той, що завдає зла, недоброзичливий, злий; сповнений злості; який завдає шкоди, шкідливий, небезпечний. Вбачається, що це поняття характеризує як об'єктивну сторону діяння (суспільну небезпечність, шкідливість), так і суб'єктивну його сторону (вказує на умисел). На наш погляд, можна запропонувати такі критерії, які в сукупності свідчать про злісність невиконання обов'язків: а) кількісно-темпоральний (об'єктивний) критерій, що виражається у значній тривалості в часі, систематичності ухилення від виконання обов'язків по догляду;

---

¹³ Гардецький О. Застосування статті 166 Кримінального кодексу України. Деякі проблемні питання). – С. 25–27.

¹⁴ Кримінальне право. Особлива частина : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – С. 303.

¹⁵ На Одещині міліція проводить перевірку за фактом травмування дитини [Електронний ресурс] // Офіц. сайт Міністерства внутрішніх справ України. – Режим доступу : http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/dn/uk/publish/printable_article/1582527. – Заголовок з екрану; В Іршаві через недогляд матері трирічна дитина випала з вікна [Електронний ресурс] // Інтернет-видання «Закарпаття онлайн Beta». – Режим доступу : <http://zakarpattya.net.ua/News/141483-V-Irshavi-cherez-nedohliad-materi-tryrichna-dytyna-vypala-z-vekna>. – Заголовок з екрану; Мати, яка пиячила в квартирі, не помітила як 3-річна дитина випала з вікна 7 поверху [Електронний ресурс] // Кропива : Перше незалежне суспільне Інтернет-видання Черкащини. – Режим доступу : <http://kropyva.ck.ua/content/mati-yaka-piyachila-v-kvartir-ne-pom-tila-yak-3-r-chna-ditina-vipala-z-v-kna-7-poverkhu-v-de>. – Заголовок з екрану.

б) якісно-реляційний¹⁶ (суб'єктивний) критерій, який виявляється в байдужому ставленні батьків до дитини, свідомому поставленні (залишенні) їх у несприятливі умови, за яких можуть настати тяжкі наслідки, або ж свідомому зайняттю пасивної позиції щодо проблем дитини або підопічного.

На думку С. М. Морозюка, слід взагалі відмовитися від цього поняття, зокрема через його неконкретний зміст; окрім того, у ньому немає потреби, оскільки криміноутворюючою ознакою у складі злочину, передбаченому ст. 166 КК, є тяжкі наслідки. Їх спричинення наділяє це діяння (неправомірну поведінку) ознакою суспільної небезпечності¹⁷. З цією позицією, вочевидь, погодяться фахівці, на думку яких, не лише тривале, неодноразове й систематичне, а й одноразове невиконання обов'язків, що спричинило тяжкі наслідки, є злісним. Проте нами було зроблено висновок про недоцільність такого кроку. Вочевидь, у світі не знайдеться жодного батька (матері), які, приміром, ніколи не залишали своїх дітей без нагляду хоча б на невеликий проміжок часу. Водночас не у всіх випадках такі дії є злісними. Значення ознаки злісності є показником ставлення батьків, опікунів та піклувальників до своїх обов'язків і тому виражає суспільну небезпечність самого діяння. Таким чином, виключаються випадки притягнення зазначених осіб до кримінальної відповідальності за ситуативне, одноразове невиконання ними обов'язків по догляду за умови, якщо загалом вони належно їх виконують.

Також злісність як характеристика невиконання обов'язків має важливе значення при відмежуванні злочину, передбаченого ст. 166 КК, від діяння, закріпленого у ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) «Вчинення насильства в сім'ї». Адже у цій нормі встановлено відповідальність, зокрема, за позбавлення дитини житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом

---

¹⁶ Реляційний (від лат. *relativus* – відносний) – той, що виражає відношення // Большой толковый словарь русского языка [Электронный ресурс] // сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. – 1-е изд. – СПб. : Норинт, 1998. – Режим доступа : <http://enc-dic.com/word/r/Relyacionnyj-22483.html>. – Заголовок з екрану.

¹⁷ Морозюк С. М. Кримінально-правова характеристика злочинів проти інтересів сім'ї та підопічних (ст. ст. 164–169 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 109–110.

право, внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілому. Такі дії, на відміну від діяння, передбаченого в ст. 166 КК, не мають бути злісними.

Отже, оціночне поняття «злісний» має бути залишено в досліджуваній нормі КК.

Щодо *тяжких наслідків* перш за все слід відмітити: їх наявність у розглядуваній диспозиції означає, що держава не застосовуватиме до батьків заходів кримінальної репресії до тих пір, поки через систематичне невиконання своїх обов'язків не настануть зазначені наслідки. Натомість для порівняння за КК Російської Федерації відповідний злочин (ст. 156), який полягає у невиконанні або неналежному виконанні обов'язків по вихованню неповнолітнього, поєднаному з жорстоким поводженням із ним, є злочином із формальним складом і вважається закінченим із моменту завершення хоча б одного факту жорстокого поводження (якщо діяння полягає в активних діях), завершення одного або декількох таких епізодів (якщо злочин є продовжуваним) або початку жорстокого поводження (якщо злочин є триваючим)¹⁸.

Критичні міркування щодо наявності в досліджуваній нормі тяжких наслідків висловлює С. Г. Киренко, який зазначає, що поза увагою законодавця залишилися всі інші випадки злісного невиконання батьками, опікунами (піклувальниками) встановлених законом обов'язків по догляду. Уже сам факт їх злісного невиконання свідчить про підвищену суспільну небезпеку цих осіб. Також при цьому створюється загроза настання тяжких наслідків для особи, залишеної без догляду, і якщо такі наслідки з тих чи інших причин не настали (наприклад, при втручанні сусідів, представників органів опіки та піклування чи інших осіб), це не має звільняти винних від відповідальності. Водночас, на думку науковця, необхідно врегулювати й ситуацію, коли особа, яка раніше вже була попереджена про неприпустимість її поведінки (мали

---

¹⁸ *Энциклопедия уголовного права.* – СПб : Изд. проф. Малинина. – Т. 17 : Преступления против семьи и несовершеннолетних. – 2011. – С. 404.

місце звернення представників різних закладів або така особа раніше притягалася до адміністративної відповідальності за невиконання обов'язків щодо виховання дітей (ст. 184 КУпАП), залишає напризволяще свою дитину або підопічного. Адже безглуздо, як вважає науковець, у такому випадку чекати настання тяжких наслідків від подібних дій. Тож якщо після таких заходів особа не змінює свого ставлення до підопічного, то її потрібно притягати до кримінальної відповідальності, що відповідатиме тяжкості вчиненого.

Таким чином, на переконання С. Г. Киренка, у ст. 166 потрібно передбачити відповідальність як за злісне невиконання вказаних в ній обов'язків, яке не спричинило тяжкі наслідки (якщо раніше особу було попереджено про неприпустимість такого поведіння з підопічним або вона була притягнена до адміністративної відповідальності за невиконання обов'язків по вихованню дітей), так і за те саме діяння, яке спричинило смерть потерпілого, істотну шкоду його здоров'ю або інші тяжкі наслідки, визнавши це обставиною, що обтяжує відповідальність¹⁹. Такі судження дослідника викликають заперечення. Фактично С. Г. Киренко пропонує посилити кримінальну відповідальність за зазначені дії. При цьому слід іще раз відмітити, що в КУпАП встановлена відповідальність за вчинення насильства в сім'ї (ст. 173-2), а також за ухилення батьків або осіб, що їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей (ст. 184). Також відповідно до ст. 164 СК серед підстав позбавлення батьківських прав передбачені, зокрема, ухилення від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини та жорстоке поведіння з нею. Тож, вбачається, що перенесення моменту закінчення невиконання обов'язків по догляду... на етап вчинення діяння є зайвим через достатність сукупності інших, некримінально-правових заходів реагування на подібні дії. Окрім того, виключення з ч. 1 ст. 166 КК тяжких наслідків і передбачення кримінальної відповідальності за

---

¹⁹ Киренко С. Г. Проблеми захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. Г. Киренко ; Київ. нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2002. – С. 89–90.

саме злісне невиконання обов'язків по догляду (якщо раніше особа притягалася до адміністративної відповідальності за подібні дії) матиме наслідком повернення до адміністративної преюдиції, що суперечитиме загальним тенденціям розвитку вітчизняного кримінального законодавства. Адже у КК України 2001 р. законодавець відмовився від вказівок на це явище (що раніше спричиняло автоматичне визнання повторно вчинених адміністративних проступків злочинними діями) як умову кримінальної відповідальності²⁰.

Більшість учених погоджуються з тим, що як оціночне поняття тяжкі наслідки визначаються у кожному конкретному випадку. Позиції дослідників дещо різняться в можливому обсязі таких наслідків. Проаналізувавши та підсумувавши точки зору фахівців із цього приводу, можна дійти висновку, що вказані наслідки можна поділити на такі групи: шкода, заподіяна дитині або підопічному, а також шкода, заподіяна третім особам. У межах цих груп виокремлюються певні види наслідків:

– шкода, заподіяна дитині або підопічному: а) фізична шкода (смерть, самогубство, інвалідність, істотне погіршення стану здоров'я, захворювання на небезпечну хворобу, психічне захворювання); б) шкода фізичному, духовному, психічному, інтелектуальному та соціальному розвитку, деградація (відставання дитини в розвитку, суттєве відставання в навчанні, ухилення від навчання, незабезпечення здобуття дитиною середньої освіти, зайняття жебрацтвом, бродяжництвом, пияцтвом, вчинення ними або за їх участю суспільно небезпечних діянь); в) майнова шкода²¹;

---

²⁰ Борисов В. І. Питання систематизації Особливої частини кримінального права / В. І. Борисов // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2014. – Вип. 26. – С. 40.

²¹ Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України : у 3-х кн. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка та П. П. Андрушка. – К. : ФОРУМ, 2001. – Кн. 2: Особлива частина. – С. 180; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / відп. ред. С. С. Яценко. – С. 306; Белова О. І. Кримінально-правова характеристика злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 128–129; Зінченко І. О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (аналіз законодавства і судової практики) : монографія. – С. 56; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – С. 457; Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; за ред.: В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2015. – С. 152; Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України / М. І. Хавронюк. – К. : Істина, 2004. – С. 171.

– шкода, заподіяна третім особам: а) фізична шкода (вчинення дитиною або підопічним суспільно небезпечних діянь, які призвели до смерті інших осіб, заподіяння істотної шкоди їх здоров'ю); б) майнова шкода (завдання дитиною або підопічним внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння великих матеріальних збитків)²².

При цьому слід відмітити, що суперечливими в науковій доктрині та на практиці моментами є віднесення до тяжких наслідків, зокрема, вчинення суспільно небезпечних діянь, заподіяння дитині або підопічному майнової шкоди, а також заподіяння фізичної або майнової шкоди третім особам внаслідок вчинення дитиною або підопічним суспільно небезпечних діянь, зазначених у КК, незабезпечення здобуття дитиною загальної середньої освіти. Деякі фахівці в галузі кримінального права вважають такі наслідки тяжкими²³. Натомість, на думку С. М. Морозюка, вчинення дитиною діяння, що містить ознаки злочину, неможна визнавати тяжким наслідком через виникнення суперечності з принципом індивідуальної кримінальної відповідальності. Адже якщо діти досягли відповідного віку, вони повинні відповідати за вчинене, а якщо не досягли, то їхні батьки не мають нести за це кримінальну відповідальність. Також дослідник вважає, що до тяжких наслідків недоцільно відносити і шкоду, спричинену дітьми та підопічними особами, оскільки за нормами цивільного законодавства (статті 1178, 1179, 1184 ЦК України) така шкода відшкодовується батьками, опікунами, піклувальниками²⁴. Погоджуючись із цими аргументами, додамо, що, на наш погляд, вчинення дитиною злочину або суспільно небезпечного діяння, яке містить ознаки злочину

---

²² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – С. 457.

²³ Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України : у 3-х кн. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка та П. П. Андрушка. – Кн. 2 : Особлива частина. – С. 180; Белова О. І. Кримінально-правова характеристика злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 128–129; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / відп. ред. С. С. Яценко. – С. 306; Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. – С. 171; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – С. 457.

²⁴ Морозюк С. М. Кримінально-правова характеристика злочинів проти інтересів сім'ї та підопічних (ст. ст. 164–169 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 118, 122.

(якщо дитина не досягла відповідного віку кримінальної відповідальності), або іншого правопорушення саме по собі не може бути визнано тяжким наслідком. Проте це може свідчити про деградацію дитини, формування у неї антисоціальних настанов, укорінення девіантних форм поведінки, що, у свою чергу, цілком може бути визнано тяжким наслідком. Окрім того, вбачається, що тяжкими при злісному невиконанні обов'язків по догляду... слід визнавати лише наслідки, спричинені саме дитині (підопічному).

Щодо батьків, опікунів, піклувальників, які не виконують обов'язки по догляду за дітьми і втягують останніх у вчинення злочинів чи іншу антигромадську діяльність, Пленум Верховного Суду України зазначив, що за наявності до того підстав вони мають нести відповідальність за сукупністю злочинів – за відповідною статтею КК, якою передбачено відповідальність за втягнення неповнолітніх у таку діяльність, та ст. 166 КК (абз. 2 п. 8 постанови «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» від 27 лютого 2004 р. № 2)²⁵. Уявляється, що такими підставами можуть бути, зокрема й розвиток дитини в антисоціальному напрямі.

На переконання того ж науковця, до переліку тяжких наслідків не слід відносити спричинення матеріальних збитків, щоб запобігти виникненню колізії з нормою ст. 167 КК України, де встановлена відповідальність за зловживання опікунськими правами²⁶. З цього приводу не можемо погодитися з С. М. Морозюком. Різниця між цими складами злочинів полягає, зокрема в такому. Злочин, передбачений ст. 167 КК, являє собою використання опіки чи піклування на шкоду підопічному. Він має формальний склад і є закінченим із моменту вчинення суспільно небезпечного діяння. Обов'язковою його

---

²⁵ Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність [Електронний ресурс] : Постанова Пленуму Верхов. Суду України від 27 лют. 2004 р. № 2. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04>. – Заголовок з екрану.

²⁶ Морозюк С. М. Кримінально-правова характеристика злочинів проти інтересів сім'ї та підопічних (ст. ст. 164–169 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 121.

ознакою є корислива мета, діяння спрямовано на досягнення винним вигоди. Злісне невиконання обов'язків... є злочином з матеріальним складом і є закінченим з моменту настання тяжких наслідків. Його мета, якщо вона взагалі є, може бути будь-якою і на кваліфікацію не впливає. Тож, на нашу думку, якщо особи, наділені повноваженнями з опіки або піклування, зловживають ними, переслідуючи корисливу мету, і разом із тим злісно не виконують своїх обов'язків, що заподіює підопічному тяжкі наслідки, такі діяння необхідно кваліфікувати за сукупністю указаних злочинів²⁷. На практиці такі випадки мають місце. Наприклад, вироком Сторожинецького районного суду за вчинення злочинів, передбачених статтями 166 та 167 КК, засуджено гр-ку Н. При цьому судом встановлено, що Н., призначена опікуном над малолітньою О., злісно, протягом понад року не виконувала обов'язки опікуна по догляду за дитиною, а також привласнила державну соціальну допомогу на дитину, яка перебуває під опікою, в розмірі 9105 грн. Це спричинило тяжкі наслідки здоров'ю підопічної у вигляді негативної динаміки перебігу певних набутих захворювань²⁸.

Таким чином, вбачається, що заподіяння дитині або підопічному майнових збитків може бути віднесено до тяжких наслідків (наприклад, опікун залишив підопічну дитину на тривалий час без нагляду, а дитина, граючись із сірниками, підпалила власний будинок, внаслідок чого останній згорів).

Також С. М. Морозюк критикує позицію М. І. Хавронюка щодо можливості визнання тяжкими наслідками незабезпечення батьками здобуття дитиною загальної середньої освіти, оскільки право на таку освіту є конститу-

---

²⁷ *Примітка.* Різниця між цими злочинами полягає також у колі потерпілих осіб та в суб'єктному складі. Потерпілими від злісного невиконання обов'язків по догляду... є діти (які не є підопічними), підопічні особи (неповнолітні та повнолітні), а від зловживання опікунськими правами – підопічні особи (неповнолітні та повнолітні). Суб'єктами злочину, передбаченого ст. 166 КК, є батьки дитини, усиновлювачі, опікуни, піклувальники, патронатні вихователі, прийомні батьки та батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу, натомість суб'єктами злочину, передбаченого ст. 167 КК, не можуть бути батьки дитини та усиновлювачі.

²⁸ Вирок Сторожинецького районного суду Чернівецької області [Електронний ресурс]: справа № 1-167 від 15 черв. 2010 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/10153952>. – Заголовок з екрану.

ційним правом людини, а обов'язок забезпечити її здобуття дитиною – конституційним обов'язком батьків²⁹. На противагу цьому науковець відмічає, що кожен злочин порушує те чи інше конституційне право особи, тому, якщо піти таким шляхом, слід вважати, що кожен злочин спричиняє тяжкі наслідки³⁰. На нашу думку, незабезпечення здобуття дитиною середньої освіти слід визнавати тяжким наслідком не у зв'язку з конституційністю права на освіту. Школа відіграє відмітну роль у набутті дитиною основних знань та навиків, формуванні її світогляду, розкритті її здібностей, зростанні її як особистості, підготовці до дорослого життя. Тож якщо дитина тривалий час пропускає заняття, нівелюється вплив одного з основних джерел її виховання. Таким чином, дитина, яка не здобула загальну середню освіту, зазвичай відстає від своїх однолітків у розвитку. Окрім того, не закінчивши школу, дитина втрачає можливість навчатися у вищому навчальному закладі, це також у подальшому може негативно позначитися на її працевлаштуванні. Саме ці обставини, на наш погляд, визначають необхідність віднесення такого наслідку до тяжких.

Як показали результати проведених досліджень, найпоширенішими видами тяжких наслідків, які визнають суди на практиці, є розлади шкільних навичок, несформованість складних форм інтелектуальної діяльності, обмежений кругозір, недостатній активний словник дитини, недостатній розвиток основних пізнавальних процесів: пам'яті, уваги, мислення внаслідок соціально-педагогічної занедбаності³¹. Необхідно відмітити, що між діянням та наслідками обов'язково має бути встановлено причинний зв'язок. На це зверта-

---

²⁹ Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. – С. 171.

³⁰ Морозюк С. М. Кримінально-правова характеристика злочинів проти інтересів сім'ї та підопічних (ст. ст. 164–169 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 114.

³¹ Ахтирська Н. М. Розгляд справ стосовно жорстокого поводження з дітьми судами України: аналіз законодавства та практики його застосування / Н. М. Ахтирська, О. О. Кочемировська, Г. О. Христова та ін. – К. : К.І.С., 2010. – С. 87.

ють особливу увагу апеляційні суди при скасуванні вироків місцевих судів та направленні справ на додаткове розслідування³².

На практиці трапляються й інші за характером, такі, що не були зазначені вище, наслідки, які суди визнають тяжкими, зокрема пропажу дитини безвісти. Наприклад, Коломийським міськрайонним судом за ст. 166 КК було засуджено матір малолітнього сина, який пішов із дому у невідомому напрямі, після чого протягом десяти наступних років матір не зверталася до органів внутрішніх справ із відповідною заявою та не вжила жодних заходів для розшуку власної дитини. Тож на момент винесення вироку були відсутні будь-які відомості про стан здоров'я, місце перебування, умови проживання неповнолітньої дитини, що спричинило тяжкі наслідки³³.

Таким чином, норма ст. 166 КК, що містить формулу: «бланкетна диспозиція + 2 оціночні поняття», по суті є аморфною, а тому і достатньо складною для правозастосування. Тож, на наше переконання, варіантом її можливого вдосконалення може бути надання хоча б орієнтовного переліку тяжких наслідків шляхом доповнення норми приміткою, що дозволить «згладити» її «кути». У такій примітці пропонуємо визначити тяжкі наслідки як *заподіяну дитині або підопічному фізичну шкоду (смерть, самогубство, інвалідність, захворювання на небезпечну для життя або здоров'я хворобу, психічне захворювання або інше істотне погіршення стану здоров'я), істотну шкоду духовному, психічному, інтелектуальному або соціальному розвитку (відставання дитини в розвитку, суттєве відставання в навчанні, зайняття жебрацтвом, бродяжництвом, пияцтвом та ін.) або значну майнову шкоду*.

---

³² Ухвала Апеляційного суду Миколаївської області [Електронний ресурс] : справа № 1490/4486 від 23 жовт. 2012 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/27335701>. – Заголовок з екрану; Ухвала Апеляційного суду Запорізької області [Електронний ресурс] : справа № 11-1163 від 29 серп. 2011 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/47954099>. – Заголовок з екрану; Определение Апелляционного суда Днепропетровской области [Електронний ресурс] : дело № 445/1-1012 от 22 мая 2012 г. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24541911>. – Заголовок з екрану.

³³ Вирок Коломийського міськрайонного суду [Електронний ресурс] : справа № 1-34 від 29 січ. 2010 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45221254>. – Заголовок з екрану.

Уявляється, що вищезазначені проблеми потребують подальших розробок в аспекті вдосконалення норми ст. 166 КК.

Евтеева Д. П. Особенности объективной стороны злостного невыполнения обязанностей по уходу за ребенком или за лицом, относительно которого установлена опека или попечительство (ст. 166 УК)

В статье рассматривается содержание оценочных понятий, закрепленных в ст. 166 УК Украины. Сформулированы критерии злостного невыполнения обязанностей по уходу за ребенком либо подопечным. Определяются виды тяжких последствий. Проведено разграничение преступления, предусмотренного ст. 166 УК, со смежными составами.

Ключевые слова: преступления в сфере семьи, злостное невыполнение обязанностей по уходу за ребенком либо подопечным, тяжкие последствия, уклонение родителей от содержания детей.

Yevteyeva D. P. The peculiarities of the objective side of Persistent failure to perform duties related to the care of a child or a person under guardianship or in the custody (Art. 166 of the Criminal Code of Ukraine)

In the article content of evaluative concepts enshrined in the Art. 166 of the Criminal Code of Ukraine is considered. Criteria of persistent failure to perform duties related to the care of a child or a person under guardianship or in the custody are formulated. The types of grave consequences are defined. A distinction between crime under the Art. 166 of the Criminal Code of Ukraine with adjacent crimes is made.

Key words: crimes against the family, persistent failure to perform duties related to the care of a child or a person under guardianship or in the custody, grave consequences, avoidance of parents to support of their children.